

Troballa d'Oristà (Osona, Barcelona)

J. BENAGES
L. VILLARONGA

Abans de la seva dispersió ens ha estat possible estudiar una bona part d'una troballa de monedes d'argent, provinent pel que sembla del terme d'Oristà (Osona, Barcelona) on estava guardada gelosament des de feia anys, més de seixanta, per un descendent del seu descobridor.

Com es veurà la part estudiada és prou important per ella mateixa i pels estudis que se'n deriven, i per tant hem cregut convenient publicar-la després d'haver tingut la sort del seu coneixement.

Composició sumària

Dracmes emporitanes, 22

Dracmes emporitanes amb símbols, 13

Denaris ibèrics d'Ausesken, 7

Denaris ibèrics de Kese, 3

Denaris romans republicans, 58

En total són 103 monedes vistes i estudiades. Les notícies sobre les altres monedes de la troballa no vistes no són coincidents. Solament ens atrevim a acceptar com a possibles:

Dos o tres denaris més d'Ausesken

Dos denaris més de Kese

Algunes dracmes emporitanes més, sense i amb símbol.

Més de 100 denaris romans, que segons algunes notícies podien arribar a ésser dos o tres-cents.

En total la troballa potser seria d'unes 400 monedes.

CATÀLEG

Referències bibliogràfiques:

RRC. M. CRAWFORD, *Roman Republican Coinage*, Cambridge, 1974

Amorós. . . J. AMORÓS, *Les dracmes emporitanes*, Barcelona, 1933

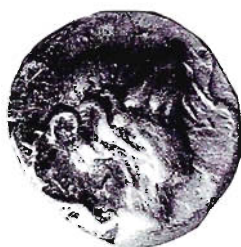
Guadán. . . A.M. DE GUADAN, *Las monedas de plata de Emporion y Rhode*. Barcelona, 1955-58. En donar les referències, a l'esquerra va el número d'encuny d'anvers, a la dreta el de revers, i al centre el número del catàleg.

Pel denaris d'Ausesken: L. VILLARONGA, Sistematización del numerario ibérico del Grupo Ausetano, *Acta Numismática*, III, 1973, 25-51; i L. VILLARONGA, Troballes monetàries V, *Acta Numismática*, 14, 1984, 287-292.

Pels denaris de Kese: L. VILLARONGA, *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Barcelona, 1983.

DENARIS ROMANS

RRC	Magistrat	Nº exem.	Data
44/5	anònim	3	
197/1	anònim	1	157/6
210/1	C.IVNI C.F	1	149
217/1	C.TER LVC	2	147
219/1	C.ANTESTI	1	146
236/1	M.BAEBI Q.F TAMPIL	1	137
237/1	CN.LVCR TRIO	2	136
238/1	L.ANTES GRACV	2	136
255/1	M.ACILIVS M.F	1	130
256/1	Q.METE	1	130
267/1	T.Q	1	126
275/1	M.FAN C.F	1	123
280/1	M.TVLLI	1	120
281/1	M.FOVRI L.F PHILI	1	119
282/2	L.LIC, CN.DOM i associats	1	118
282/4	id	1	118
289/1	M.CIPI M.F	2	115/4
300/1	C.PVLCHER	1	110/9
302/1	L.FLAMINI CILO	2	109/8
306/1	L.VALERI FLACCI	2	108/7
308/1	M.HERENNI	3	108/7
326/1	C.FVNDAN Q	1	101
328/1	P.SERVILI M.F RVLLI	2	100
337/2c	D.SILANVS L.F	1	91

1 0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

11

RRC	Magistrat	Nº exem.	Data
340/1	L.PISO L.F L.N FRVGI	1	90
342/5b	C.VIBIVS C.F PANSA	2	90
345/1	CN.LENTVL	2	88
350A/2	GAR, OCVL, VER	1	86
353/1	MN.FONTEI C.F	2	85
354/1	C.LICINIVS L.F MACER	1	84
363/1d	L.CENSOR	1	82
364/1	Q.ANTO BALB PR	1	83/2
366/3b	C.ANNIUS T.F T.N PRO.COS	3	82/1
366/2a	id	1	82/1
379/2	L.PROCILI F	3	80
383/1	TI.CLAVD TI.F AP.N	1	79
387/1	L.RVTILI FLAC	2	77
388/1	P.SATRIENVS	1	77
394/1	C.POSTVMI AT	1	74

DRACMES EMPORITANES

a) Sense símbol	Amorós VI:	—	—	nº 1, 4.11, 12
		—	—	nº 2, 4.14, 12
		—	—	nº 3, 4.05, 8
		—	—	nº 4, 4.25, 6
		—	—	nº 5, 4.30, 5
	Amorós VII:	[	—	nº 6, 4.20, 7
		[	—	nº 7, 4.15, 3
		[	—	nº 8, 4.35, 2
		[	—	nº 9, 3.99, 4, ΕΜΠΙΟΡΙΤ
		[	—	nº 10, 4.14, 2, ΕΜΠΙΟΡΙΤ
		[	—	nº 11, 4.17, 3, ΕΜΠΙΟΡΙΤ
		[	—	nº 12, 4.05, 3, ΕΜΠΙΟΡΙΤ
		[	—	nº 13, 4.02, 2, dos punts
		[	—	dessota pegàs
		[	—	nº 14, 4.11, 6, id
		[	—	nº 15, 4.12, 9, id
		[	—	nº 16, 4.14, 6, id
		[	—	nº 17, 4.18, 9, id
		[	—	nº 18, 4.05, 6
		—	—	nº 19, 4.12, 2, anepígrafa
	Amorós VIII:	[	—	nº 20, 4.15, 2
		[	—	nº 21, 4.16, 2
		[	—	nº 22, 4.20, 2

15

21

12

13

14

16

17

18

19

2

22

b) Amb símbols

Amorós VI. Corona de llorer dessota pegàs. Guadan XI-IX, R.533

— — n° 23, 3.96, ?

Amorós VII. Abella. Guadan XI-II, A.416, R.519

— — n° 24, 4.10, 6

A o Delta dessota de la llegenda. Inèdit

□ □ n° 25, 4.25, 12

n° 26, 4.16, 2

Calamars. Guadan XI-V, A.422, R.525

□ □ n° 27, 4.25, 12

n° 27 bis, 4.12, 2

Maça. Guadan XI-VIII, A.426, R.530

— — n° 28, 4.25, 7

Amorós VII-VIII. Cap de toro dessota pegàs i corona de llorer a sobre. Guadan XI-IV

— □ R.523, n° 29, 4.14, 11

— □ n° 30, 4.12, 9

— □ R.524, n° 31, 4.14, 7

— □ n° 32, 4.14, 3

Amorós VIII. Timó i lletra grega PI. Guadan XI-XVIII

— □ R.547, n° 33, 4.13, 2

— □ n° 34, 4.02, 12

DENARIS IBÈRICS D'AUSESKEN

A	□	□	a	n° 35, 3.79, 9
				n° 36, 3.91, 8
C	□	□	d	n° 37, 3.85, 12
	□	□		n° 38, 3.82, 1
	□	□		n° 39, 3.63, 12
	□	□		n° 40
	—	—	e	n° 41, 3.85, 3

DENARIS IBÈRICS DE KESE

9	—	15	—	5	n° 42, 4.10, 12
15	—		—	9	n° 43, 4.18, 11
18	—	38	—	16	n° 44, 3.80, 11

25

31

33

23

24

26

27

27B

28

29

30

32

34

COMENTARIS

DENARIS ROMANS

La mostra formada pels 58 denaris romans és ben acceptable, puix presenta un repartiment homogeni i és comparable a la composició d'altres tresorets de la Península Ibèrica.

Això fa que puguem acceptar la cronologia que ens dona el denari més modern de la troballa, que és el Crawford n° 394/1, de C. POSTVMI AT, de l'any 74 a.C., i en conseqüència afirmar que el tresoret fou amagat de resultes dels fets militars de les guerres sertorianes, a l'igual que el tresor de l'Empordà.¹

Altres tresors catalans amagats en dates properes a aquest són els ocasionats pel pas dels Cimbri, l'any 104 a.C., com ho són el de Segueró² i el de La Barroca.³

De data imprecisa però amb dracmes emporitanes similars tenim els tresorets de Sant Llop i el de Cartellà.⁴

DRACMES EMPORITANES, SENSE SÍMBOL

Les dracmes emporitanes sense símbol les hem classificades seguint els tipus establerts per Amorós i comparant-les amb les de les troballes abans esmentades podem formar el següent quadre:

	<u>SEGUERÓ</u>	<u>LA BARROCA</u>	<u>EMPORDÀ</u>	<u>ORISTÀ</u>
Amorós, tipus III	9	—	—	—
Amorós, tipus V	122	13	—	—
Amorós, tipus VI	242	13	—	5
Amorós, tipus VII	354	11	8	14
Amorós, tipus VIII	—	—	—	3

Les del tipus VIII sols les trobem a Oristà. Són les més rares i és a aquest fet que atribuïm la seva falta en els altres tresors.

La composició d'aquests tresors no guarda relació entre ells, explicable per tractar-se d'una circulació residual allunyada de l'època de llur emissió.

1. J. VILARET, Una troballa numismàtica de l'època sertoriana a l'Empordà, *Acta Numismàtica*, VI, 1976, 47-60.

2. C. PUJOL I CAMPS, El tesoro de Sagaró, *Revista de Ciencias Históricas*, III, 1881, 142-162.

3. M. ALMAGRO, M. OLIVA., El tesoro monetario de La Barroca, San Clemente de Amer (Gerona), *Numerario Hispánico*, IX, 1960, 145-169.

4. J. ZOBEL DE ZANGRONIZ, *Memorial Numismático Español*, IV, 1877-79, 137-138.

38

35

36

37

39

40

41

42

43

44

DRACMES EMPORITANES AMB SÍMBOLS

En estudiar les dracmes emporitanes amb símbol d'aquesta troballa se'ns ha presentat l'oportunitat de fer-ne el seu estudi i així de les emissions que han aparegut en la troballa fem l'estudi conjuntament amb totes les que guardem en el nostre arxiu. La qual cosa ens permetrà fer l'estimació del nombre original d'encunya i del volum de la seva emissió.

SÍMBOL: CORONA DE LLORER DESSOTA EL PEGÀS. GUADAN XI-IX

428	—	724	—	523	4.27, 1, GNC 20.615
429	—	725	—		4.24, 3, BM
	—		—		4.05, 3, col. part.
430	—	726	—		4.19, 6, Guadan
	—		—		3.96, ?, Oristà 23
	—		—		4.02, 3, Baucis
	—		—		4.30, MAN Sastre 4535
430	—	727	—	534	4.224, 11, GNC 20.613, Segueró
432	—	728	—		4.26, 4, GNC 20.610, Segueró
	—	730	—		4.25, 6, BM
	—		—		?, 4, col. part.
	—		—		4.20, 8, Museu Peralada
?	—		—		4.20, 7, Museu Peralada
?	—		—		Museu Vic
?	—		—		4.17, ?, MAN Sastre 4530

Pels anversos és difícil fer l'estudi dels encunys en aquesta emissió, per tant ens referirem solament als del revers.

Fem la presentació usual per l'estimació del nombre original dels encunys.⁵

7	1
8	1
15	2

Són 7.5 monedes per encuny, la qual cosa significa que es coneixen tots els encunys. Per tant el volum de l'emissió és reduït, els dos encunys poden donar de 40.000 a 60.000 monedes.

5. L. VILLARONGA, *Estadística aplicada a la Numismàtica*, Barcelona, 1985; De nuevo la estimación del número original de cuños de una emisión monetaria, *Gaceta Numismática*, 85: 1987. 31-36.

SÍMBOL: ABELLA. GUADAN XI-II. AMORÓS VII

416	[	702	]	519	4.08, 7, BM
	[		]		4.10, 6, Oristà 24
	[	704	]		4.15, 12, IVDJ
	[	703	]		3.70, 7, Arxiu Villaronga
	[		]		4.10, 6, col. particular
					4.20, 7, troballa Empordà 9
417	—	705	—	520	4.25, 6, Almirall

La presentació de l'estimació del nombre original d'encunys és:

A		R	
1	1	1	2
2	1	5	1
4	1	7	3
7	3		

El coeficient de monedes per encuny és de 2.33 per l'anvers i el revers. Es poden estimar de 3 a 8 encunys. El volum és una mica més gran que en l'emissió anterior.

SÍMBOL A O DELTA DESSOTA DE LA LLEGENDA. INÈDITA. AMOR. VII

Emissió inèdita i molt original per presentar per dessota de la llegenda grega EMPORITON un signe que pot ser una A o bé una Delta grega.

Les dues monedes de la troballa d'Oristà presenten els mateixos encunys d'anvers i de revers. Són els n° 25 i 26.

SÍMBOL CALAMARS. GUADAN XI-V, AMORÓS VII

422	[	713	]	525	4.22, 11, Vaticà 5 ⁶
	[		]		4.25, 12, Oristà 27
					4.12, 2, Oristà 27 bis

SÍMBOL MAÇA. GUADAN XI-VIII. AMORÓS VII

	—			530	3.90, 7, col. particular
425	[	721	]		4.30, 6, Vaticà 6
	[	718	]		4.25, 8, BM
					4.25, 7, Oristà 28
426	[	719	]		4.13, 6, MAN

6. P. P. RIPOLLÈS, *Corpus Nummorum Hispanorum*, I, Medagliere Vaticano, *Itálica*, 16, 1982, 87-118.

┌	720	┐	531	3.975, 2 Almirall
┌	722	┐		4.087, 11, GNC 20.612
┌		┐	532	4.05, 11, Villoldo
┌	723	┐		4.10, 11, MAN Sastre 4501
—		┐		3,84, ?, MAN Sastre 4590
—		—		corona de llorer sobre el pegàs,
				4.06, 6, París 2215

Per l'estimació del nombre original d'encunys, tenim:

A		R	
1	3	1	1
2	1	2	1
6	1	3	1
—	—	5	1
11	5	11	4

Resulta, doncs, el coeficient de monedes per encuny de 2.2 per l'anvers i de 2,75 pel revers.

El nombre d'encunys original de l'emissió és de 6/7 encunys per l'anvers i de 4/5 pel revers. L'anvers, però amb un interval de confiança ampli de 5 a 14.

Aquesta emissió és, doncs, una mica més important que les anteriors.

SÍMBOL CAP DE TORO I CORONA DE LLORER. GUADAN XI-IX^m AM. 7/8

420	—	710	┐	523	IVDJ
421	—	711	┐		4.23, 8, París 29
	—		┐		4.14, 11, Oristà 29
	—		┐		4.12, 9, Oristà 30
—	—	712	┐	524	3.378 placada, 12, GNC 20.624
	—	712v	┐		4.06, 6, Guadan
	—		┐		4.20, 7, Pellicer
	—		┐		4.14, 7, Oristà 31
	—		┐		4.14, 3, Oristà 32

Els encunys d'anvers queden indeterminats per la mala conservació i pel que fa als de revers es pot presentar el següent esquema.

R	
4	1
5	1
—	—
9	2

El coeficient de monedes per encuny és de 4.5, la qual cosa significa que tots els encunys són coneguts.

SÍMBOL TIMÓ I PI. GUADAN XI-XVIII. AMORÓS VIII

447	[	763	—	547	3.996,, 11, GNC 20.651
			—		4.13, 2, Oristà 33
		765	—		3.71, 1, Guadan
		766	—		4.29, 10, Museu Puig de Perpinyà
			—		4.02, 12, Oristà 34
		764	]	548	4.22, 1, Villoldo
					4.27, 2, París 2211
					3.70, 12, col. particular
					4.05, 12, troballa Empordà 10
449	—	768	—	550	3.30, 11, Baucis

No vista la moneda Guadan 767, A.448, R.549.

L'estimació del nombre original d'encunys:

A		R	
1	2	1	1
2	1	4	1
6	1	5	1
10	4	10	3

El coeficient de monedes per encuny és de 3.5 per l'anvers i 3.33 pel revers. Quasi es coneixen tots els encunys; poden ser per l'anvers de 4/9 encunys i de 3/4 pels revers.

METROLOGIA

Per estudiar la metrologia de les dracmes emporitanes de pes reduït, conseqüència de la introducció del denari romà de pes teòric de 4.50 gr farem uns grups calculant la mitjana.

Els grups formats són els següents:

Tresor de l'Empordà, 4.05 gr amb 10 monedes

Tresor d'Oristà, dracmes sense símbol, 4.13, amb 20 monedes

Tresor d'Oristà, dracmes amb símbol, 4.12, amb 12 monedes

Grup amb el símbol corona de lloer, 4.17, amb 13 monedes

Grup amb el símbol abella, 4.08, amb 7 monedes

Grup amb el símbol A/Delta, 4.20, amb 2 monedes

Grup amb el símbol calamars, 4.20, amb 3 monedes

Grup amb el símbol maça, 4.11 amb 10 monedes

Grup amb el símbol de cap de toro, 4.5, amb 7 monedes

Grup amb el símbol timó i Pi, 4.13, amb 7 monedes.

La mitjana de totes aquestes dracmes és de 4.2 gr amb 91 monedes.

El pes teòric d'aquestes dracmes caldria que fos el del denari romà pesat, de pes teòric de 4.50 gr, però sabem que en la pràctica els denaris romans pesats no arribaven mai al pes teòric.

Pel que fa a la Península podem donar la mitjana d'alguns grups de denaris romans pesats trobats en tresors. Fa temps que ja ens dedicàrem a assenyalar el pes baix d'aquestes monedes.⁷

Tresor de les Ansies, 4.32, amb 19 denaris

Tresor de Valèria, 4.54, amb 10 denaris

Tresor de Tivissa, 4.01, amb 8 denaris

Tresor de Conca,⁸ el més nombrós pel que fa a la presència de denaris romans, la mitjana dels seus 34 denaris és de 4.285 gr.

La mitjana de tots aquests denaris és de 4.30 amb 71 monedes. La diferència entre aquest pes i la mitjana de les dracmes emporitanes no és gaire gran. A més, hem de pensar que les dracmes emporitanes pertanyen a una circulació residual i un esperit selectiu ja en deuria haver separat durant tot el segle II a.C. les de més pes, quedant solament les de pes inferior.

LA PRESENCIA DE LES DRACMES AMB SÍMBOLS ALS TRESORS

En el següent quadre podrem veure la presència de les emissions emporitanes amb símbols en els diversos tresors.

<i>Amorós</i>	<i>símbol</i>	<i>Segaró</i>	<i>La Barroca</i>	<i>Empordà</i>	<i>Oristà</i>	<i>Cartellà</i>	<i>Sant Llop</i>
VI	cercle	6					
VI	dolí	9					
VI	llagostí	2					
VI	mosca	2					
VI	Niké	4					
VI	ferro II.	3				1	
VI	A	6					
VI	pop	2					
VI	torxa	8				1	

7. L. VILLARONGA, Anomalías metrológicas de las monedas romanas procedentes de tesoros hispánicos de finales del siglo III a.C., *Actes de 9ème Congrés International de Numismatique, Berne*, Louvain la Neuve, vol. I, 1982, 253-259.

8. L. VILLARONGA, Tresor de la segona guerra púnica de la Provincia de Cuenca, *Numismática e antichità clasiche, Quaderni Ticinesi*, XIII, 1984, 127-137.

<i>Amorós</i>	<i>símbol</i>	<i>Segaró</i>	<i>La Barroca</i>	<i>Empordà</i>	<i>Oristà</i>	<i>Cartellà</i>	<i>Sant Llop</i>
VI	llorer	11			1	1	1
VII	abella			1	1		
VII	A/Delta				2		
VII	Calamars				2		
VII	Maça				1		
VII-VIII	cap toro				4		
VIII	timó-Pi			1	2		
VIII	llop-maça	5				1	
data denari							
roma	més modern	112/1	112/1	71	74	—	—

És curiós comprovar que quasi totes les dracmes del tresor de Segueró són del tipus VI d'Amorós, i les del tresor d'Oristà pertanyen als tipus VII i VIII. Que els símbols de les emissions presents a Segueró falten a Oristà, i a la inversa els d'Oristà falten a Segueró. Les excepcions són a Segueró l'emissió llop-maça del tipus VIII, i a Oristà una dracma del tipus VI de símbol corona de llorer.

La primera excepció pot tractar-se d'un error, puix Pujol i Camps dóna la referència de Delgado 129 dient que el símbol és victòria, quan el Delgado 129 és llop-maça.

DENARIS D'AUSESKEN

El coneixement de set exemplars més dels denaris ibèrics d'Ausesken ens permet fer una revisió al seu conjunt.

L'any 1973⁹ coneixíem 18 denaris d'Ausesken, encunyats amb 3 encunys d'anvers i 5 de revers. El coeficient de monedes per encuny era de 6 i 3.6, respectivament, assenyalant que eren coneguts tots els encunys.¹⁰

L'any 1984¹¹ publicàrem 5 denaris més, encunyats amb els encunys coneguts anteriorment. El coeficient de monedes per encuny era més elevat, de 7.66 i 4.6, respectivament, la qual cosa assenyalava que tots els encunys ens eren coneguts. I així era en realitat.

Ara en ocasió de la publicació del tresor d'Oristà, afegim 7 denaris més a la mostra, arribant a la xifra de 31.

9. L. VILLARONGA, Sistematización del numerario ibérico del grupo Ausetano, *Acta Numismática*, 3, 1973, 25-51.

10. Vegi's nota 5.

11. L. VILLARONGA, Troballes monetàries V, *Acta Numismática*, 14, 1984, 287-292.

El catàleg de la mostra és el següent:

1	☐	☐	1	3.67, 1, Almirall 3.90, 5, Baucis Atenes, Hill 7-5 Gomez Moreno, Miscelaneas 39-15 3.79, Oristà 35 3.91, 8, Oristà 36
2	☐	☐	2	3.96, 2, El Maresme IVDJ, Vives 22-2
3	☐	☐	3	3.75, 5, ANE 1956, 142 3.90, 2, Pagès 3.98, 3, Villoldo ?, 3, GNC 109.141 3.92, 5, Museu Vic VIDJ, Vives 22-1 3.70, C. Tolrà 291
	☐	☐	4	3.55, 2, Barril 3.65, 2, Fuentes de Ebro (Aragó) 3.65, ANE juny 1968, 6 3.62, 2, Fuentes de Ebro (Aragó) Cerdanya GNC 23.364 3.85, 4, Empordà 4.00, 12, Museu de Vic 3.80, 1, Museu de Vic 3.85, 12, Oristà 37 3.82, 1, Oristà 38 3.68, 12, Oristà 39 Oristà 40
	☐	☐	5	3.78, 3, Cercle febrer 1974, 20 3.83, 11, MAN 798 3.85, 3, Oristà 41

Veiem que els nous denaris del tresor d'Oristà presenten els mateixos encunys que els anteriors, la qual cosa ve a confirmar el significat del coeficient de monedes per encuny, que ara és de 10 i 6, respectivament, que tots els encunys són coneguts.

Els paràmetres de la nova mostra, de la qual coneixem el pes de 23 monedes, és: $N = 23$ $\bar{x} = 3.798$; $s = 0.126$; $v = 3.3 \%$; $skewness = -0.258$; $kurtosis = 2.04$; interval de confiança 3.74/3.92.

Veiem que l'encuny d'anvers A.1 sempre es presenta combinat amb el de revers 4.1. Són 6 les monedes conegudes. L'encuny A.2 sempre el trobem combinat

amb el de R.2, amb 2 monedes conegudes. En canvi l'encuny A.3 es presenta combinat amb 3 encunyats de revers, el R.3, R.4 i R.5. Essent 23 les monedes conegudes amb l'encuny A.3, es veu ben clar que fou l'encuny que tingué una durada més llarga i que durant el seu ús en foren utilitzats 3 de revers. A més, els encunyats són usats ordenadament i és curiós assenyalar que no hi ha combinacions irregulars.

DENARIS DE JESE

Pel que fa als tres denaris ibèrics de Kese de la troballa foren encunyats amb encunyats coneguts anteriorment,¹² però trobem una combinació nova, formada pel A.15 i el R.19.

Ja havíem previst que coneixíem tots els encunyats, confirmada tal cosa amb els 3 denaris nous de la troballa.

CONCLUSIONS

La data d'ocultació la deduïm per la presència del denari romà més modern de la troballa, el de C. POSTVMI AT, de l'any 74 a.C. El motiu de l'ocultació segurament fou el de les guerres sertorianes.

De tresors amb composició semblant, amagats en temps de les guerres sertorianes coneixem el de l'Empordà i amagats quan el pas dels Cimbris el de Segueró i el de La Barroca.

La presència de les dracmes emporitanes i dels denaris ibèrics d'Ausesken i Kese obeeix a una circulació residual, puix que foren encunyats a principis del segle II a.C.¹³

Pel volum de les emissions, deduït del nombre original d'encunyats utilitzats, es confirma l'ús de 3 encunyats d'anvers i 5 de revers pels denaris d'Ausesken i per les emissions de dracmes emporitanes amb símbols es veu un volum d'emissions reduït.

12. L. VILLARONGA, *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Barcelona, 1983.

13. Com a cas notable de circulació residual tenim els denaris de Kese i de Bolskan del tresor que anomenàrem d'Albacete, *Ampurias*, 33-34, 1971-72, 305-320, i que després s'ha precisat que provenia de la Piedra de Castellar, al terme de Villar del Humo (Cuenca), en el quan circularen conjuntament amb denaris d'August.